

A doktori értekezés tézisei

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Harsányi Ildikó

A fordítás mint kontextus a metaforák konceptualizációs folyamatában

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár

Fordítástudományi Doktori Program

Vezetője: Dr. Klaudy Kinga DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Elnök: Dr. Klaudy Kinga DSc, egyetemi tanár

Bírálok: Dr. Bańcerowski Janusz DSc, professor emeritus

Dr. Albert Sándor CSc, egyetemi tanár

Tag: Dr. Szili Katalin CSc, habilitált egyetemi docens

Titkár: Dr. Bánhegyi Mátyás PhD, egyetemi adjunktus

Póttagok: Dr. Heltai Pál CSc, habilitált egyetemi docens

Dr. Barta Péter CSc, egyetemi docens

Témavezető: Dr. Kövecses Zoltán DSc, egyetemi tanár

1. Bevezetés

1.1. A kutatás rövid ismertetése

Doktori értekezésem tárgya a metaforafordítás kognitív szempontú elemzése. Francia nyelvű politikai publicisztikák metaforáit vetem össze magyar nyelvű fordításukkal, célom a szöveg metaforikus kifejezései mögött húzódó fogalmi metaforák feltérképezése és fordítási lehetőségeinek számbavétele egy sajátos téma, a politika fogalmi keretén belül.

Kutatásom elméleti háttérét és módszertanát a kognitív metaforaelmélet és a fordítástudomány biztosítja, emellett figyelembe vettem szövegtani, pragmatikai, kontextuselméleti és egyéb szempontokat is.

Dolgozatom főbb kérdései arra irányulnak, hogy mennyiben tekinthető a fordítás ténye olyan speciális kontextusnak, mely hatással van az adott szöveg metaforikus konceptualizációjára és ezáltal annak megértésére.

Munkám relevanciáját abban látom, hogy a kognitív szempont érvényesítése fordítástudományi témában még mindig hiánypótlónak bizonyulhat, főként francia–magyar viszonylatban.

1.2. Motivációim

A fordítás során felmerülő gyakori probléma a metaforák célnyelvi átadása: a metaforák nemcsak irodalmi művekben kapnak központi szerepet, hanem másfajta szövegtípusok esetében is domináns szövegszervező elemként funkcionálhatnak.

Mivel a fordítói munkafolyamat kognitív tevékenység, melynek során a világ értelmezése, konceptualizációja zajlik, adott volt a feladat: megvizsgálni a metafora mint kognitív fogalom szövegbeni realizációinak fordítását. Elsősorban az a kérdés foglalkoztatott, mennyiben befolyásolja a fordítás kognitív folyamata a célnyelvi szöveg létrejöttét, azaz tekinthető-e a fordítás egyfajta szituációs kontextusnak a metaforák működése szempontjából.

Munkám során a fenti két tudományág, a fordítástudomány és a kognitív metaforaelmélet közös pontjait kerestem, és olyan elméleti alapot próbáltam megteremteni, melynek keretein belül értelmezhetők empirikus kutatásom eredményei.

1.3. Kutatásom tárgya

Empirikus kutatásom korpusza a Le Monde című francia napilap Diplomatie című havi melléklete, melyben mélyebb lélegzetű publicisztikai írások találhatók politikai és gazdasági témákban. A cikkek témája elsősorban az aktuálpolitika, de természetesen a francia belpolitika dominánsabb helyet kap benne, mint más országok, régiók eseményei. Az elemzés során törekedtem arra, hogy csakis és kizárólag tudományos, nyelvészeti szempontok alapján reflektáljak a szövegekre.

1.4. Értekezésem szerkezete

Doktori értekezésem hat nagyobb fejezetből áll. A bevezetésben röviden ismertetem kutatásom tárgyát, célját, módszereit, bemutatom kutatási korpuszomat és vázoló munkám menetét.

A második fejezet a téma elméleti háttérét mutatja be. Először központi fogalmát, a metaforát és annak hagyományos felfogását ismertetem. Ezután a kognitív metaforaelmélet alapjait foglalom össze, majd pedig a fordítástudomány metaforával kapcsolatos elméleti és empirikus munkáit ismertetem, különös tekintettel a két

szempont együttes érvényesítése talaján létrejött művekre. Kitekintek egyéb elméletekre (pl. kontextuselmélet, műfajkutatás).

A harmadik fejezetben ismertetem azokat a konkrét kutatási kérdéseket, hipotéziseket és módszereket, melyeket empirikus kutatásom során érvényesíték. Részletesen bemutatom a korpuszt, a vizsgált szöveg kiválasztásának menetét és azokat a taxonómiákat, melyek alapján elemzésemet végeztem.

A negyedik fejezet maga az empirikus kutatás. A vizsgált anyagot a kognitív metaforaelmélet által definiált metaforatipológia alapján csoportosítottam.

Az ötödik részben a kutatás eredményeit csoportosítom, elemzem és összegzem, ahol lehet, ott számszerűsítem is. Megválaszolom a kutatási kérdéseket, valamint megerősítem vagy cáfolom az előzetes hipotéziseket.

A hatodik részben pedig globális áttekintést adok az elvégzett kutatás eredményeiről, hasznáról, felismert korlátairól és esetleges gyakorlati alkalmazhatóságáról. Az elemzés során felmerült további kutatási irányokat is vázolom.

2. Metafora a nyelvtudományban

2.1. A metafora hagyományos felfogása a nyelvészetben

A metafora hagyományos értelmezése a későbbi kognitív-experencialista szemlélet kritikája alapján öt pontban foglalható össze (Lakoff és Johnson 1980, Kövecses 2005: 13).

- **A metafora nyelvi jelenség:** egyfajta beszédmód, díszítőelem. Egészében véve pedig a metafora marginális jelentőségű a nyelvi vizsgálódások szempontjából, és kizárható a szemantika köréből.
- **A metaforát művészi, esztétikai, retorikai célból alkalmazzuk:** az úgynevezett „képes beszéd” része, és mint ilyen, egyfajta díszítőelemként él mindennapi nyelvhasználatunkban és ezáltal tudatunkban. A metaforákról szóló diskurzus hagyományosan irodalmi vagy retorikai témákhoz kötődik.
- **A metafora hasonlóságon alapszik:** a szó szerinti jelentéstől haladunk a szimbolikus felé, az ellentmondást a kettő között a hasonlóság oldja fel mint egyféle tertium comparationis.
- **A metafora használata tudatos, megalkotása tehetséget igényel:** Fónagy (1999) szerint a metafora szándékos megszegése a Grice-i maximáknak a beszéd során, és elengedhetetlen feltétele a kétszintűség, tehát egy manifeszt és egy látens kijelentésről van szó.
- **A mindennapi kommunikációban nélkül is elboldogulunk:** A „halott metafora” elmélete szerint az állandó használat során a kezdetben élő metaforák köznapivá, konvencionálissá váltak, eredeti figuratív jelentésük elhalványult, ezért már nem tekinthetők többé metaforáknak, hanem szó szerinti jelentést közvetítenek.

2.2. A kognitív metaforaszemlélet előzményei

A nyelv és a gondolkodás kapcsolatának feltárása gyakran foglalkoztatta az európai filozófiában a nyelvet és általában véve az emberi viselkedést kutatókat, az ókortól kezdve a modern retorikatudományig.

Fónagy Iván megkülönböztet kreatív és hagyományos, mindennapi metaforákat, azonban ő is kapcsolatba állítja az érzékeléssel: a metafora szerinte az érzékelés szintjére vezeti vissza a fogalmi elemzést (Fónagy 1999: 152). A tudományos megismerés is metaforákkal írja le tárgyát. A metaforát több tudományág is

vizsgálta a retorikától a szövegelméletekig, más-más eredményre jutva attól függően, milyen aspektusból közelítették.

2.3. Nyelv és gondolkodás kapcsolata – kognitív fordulat

2.3.1. A kognitív nyelvészet kialakulása és helye a nyelvtudományban

A nyelvről való gondolkodás megváltozásában a kognitív nyelvészet egyik közvetlen előfutárának Sapir és Whorf nyelvi relativista elmélete (1956) tekinthető. A kognitív nyelvészet nem magyarázni akarja a világot, hanem megérteni. A nyelvet nem absztrakt struktúráként látta, hanem az emberi megismerő tevékenység egyik eszközeként, tehát elsősorban a nyelvhasználat felől vizsgálja, ennek a megértési folyamatnak a modellálását helyezi a fókuszba. Alapvetően tehát a nyelv és az emberi megismerési folyamat kapcsolatát kutatja, ezt a kapcsolatot pedig a kultúra vizsgálatának segítségével teszi. A kognitív nyelvészet – ugyanúgy, mint a fordítástudomány – egyfajta interdiszciplináris terület, több tudományterület eredményeit használja kutatásaihoz (Kövecses és Benczes 2010:13).

Lakoff eredetileg Chomsky munkatársa volt, ő jutott el odáig, hogy a metaforát a perifériáról a nyelvészeti gondolkodás középpontjába állította. Másik tanítványa, Langacker pedig a kognitív nyelvészet és grammatika elméleti alapjait fektette le (Langacker 1987, 1991).

2.3.2. A világ kategorizációja kognitív szemszögből

A fogalmi kategorizáció az emberi elme tudattalan tevékenysége, melynek során a minket körülvevő világ elemeit csoportosítjuk a könnyebb értelmezés, a konceptualizáció céljából. A kategorizáció képessége univerzális, folyamata és eredménye azonban kulturálisan kötött (Kövecses és Benczes 2010: 25).

A kategorizáció klasszikus magyarázatának alapja az arisztotelészi gondolat, miszerint a világ dolgait szükséges és elégséges tulajdonságaik alapján lehet kategóriákba rendezni. Ennek a tézisnek az első kritikája Wittgensteintől származik (1953), aki a JÁTÉK fogalmának vizsgálata során arra mutatott rá, hogy a tulajdonságok nem ugyanakkora mértékben jellemzők a kategória egyes tagjaira, szerinte az ún. családi hasonlóság fűzi össze az egyes kategóriák elemeit. A kognitív pszichológia kutatásai alapján a valóságot nem az arisztotelészi klasszifikáció, hanem inkább prototípusok alapján kategorizáljuk (Rosch és Mervis 1975). Kategóriáink lehetnek ideiglenesek vagy relatívak, ha egy adott kontextus függvényében jönnek létre.

2.3.3. A konceptualizáció fogalma

Megismerésünk és tapasztalataink konceptualizációjának alapja fizikai környezetünk, elsősorban saját testünk, melynek felépítése, működése viszonyítási alapként szolgál a minket körülvevő valóság felfogásához. Az emberi megismerési folyamat során a minket körülvevő valóságot értelmezzük, ugyanazt az entitást azonban többféle módon is interpretálhatjuk, ezt nevezzük alternatív konceptualizációnak. A jelentés így nem csupán a fogalmi tartalom függvénye, hanem a konceptualizáció aspektusa is befolyásolja (Kövecses 2006: 246).

2.3.4. Figuratív és absztrakt jelentés kapcsolata

A figuratív jelentés alapvető szerepet játszik az emberi mentális tevékenységben. Gibbs (2003, 2006) nyomán Kövecses rámutat arra, hogy a hagyományos nézettel ellentétben az absztrakt jelentéseket csak figuratív

jelentések hozhatják létre, a figuratív és absztrakt jelentést nem szó szerint értjük, ezért gondolkodásunk és ebből adódóan a nyelvi jelentés alapvetően nem szó szerinti és nem is lehet arra redukálni (Kövecses 2006: 183).

Kutatásom szempontjából fontos következtetései vannak Kövecses empirikus vizsgálatainak (2007: 132–149), melyek szerint egy adott nyelv figuratív jelentését egy másik nyelvben is csak figuratív módon lehet kifejezni. Számos kutatás bizonyította, hogy nagymértékben konvencionalizálódott, a hagyományos elméletek által „halott metaforának” nevezett kifejezések esetében is fogalmi metaforák működnek.

2.3.5. Fogalmi keretek

A hagyományos arisztotelészi elképzelés alapján fogalmainkat tulajdonságaik listászerű felsorolásával ragadhatjuk meg, a kognitív megközelítés szerint fogalmi kategóriáink strukturált mentális reprezentációja a fogalmi keret vagy idealizált kognitív modell (Kövecses és Benczes 2010: 51, Kövecses 2006: 64, Kövecses 2005, Lakoff 1987). Egy adott fogalom jelentése mindig attól a fogalmi kerettől függ, amelyen keresztül épp értelmezzük. A fogalmi keretek ugyanakkor illeszkednek nagyobb kulturális keretek közé is.

Ugyanazt a szituációt többféleképpen értelmezhetjük, ha más-más keretbe foglaljuk, ezt nevezzük alternatív konceptualizációnak. Kutatásom egyik fő kérdése ehhez kapcsolódva az, hogy a fordítás tekinthető-e ilyen alternatív konceptualizációs kontextusnak.

Az egy fogalmi kereten belül létrejövő jelentésátvitel a fogalmi metonímia, ilyenkor a keret egyik fogalmi elemét helyettesítjük a másikkal. Ha viszont nem egy fogalmi kereten belül, hanem két fogalmi keret között alakul ki fogalmi interakció, fogalmi metafora jön létre.

2.4. A metafora mint az emberi megértési folyamat alapja

Lakoff és Johnson *Metaphors we live by* c. rendszerező munkájában (1980) cáfolja pontról pontra a metafora hagyományos megközelítésének fő szempontjait:

1. a metafora nem nyelvi, hanem fogalmi természetű;
2. funkciója a fogalmak megértése, nem pedig esztétikai;
3. gyakran nem hasonlóságon alapszik;
4. köznapi emberek mindennapi kommunikációjában is használatos, nem csak tudatosan;
5. az emberi gondolkodás és megértés elengedhetetlen kelléke.

2.4.1. A metafora felépítése és funkciója

A metafora kognitív szempontú definíciója egy fogalmi tartománynak (céltartománynak) egy másik fogalmi tartomány (forrástartomány) terminusaival történő megértése, vagyis az egyik tartományt a másik segítségével értelmezzük (Kövecses 2005: 20): AZ (A) CÉLTARTOMÁNY (B) FORRÁSTARTOMÁNY.

Fogalmi tartományon összefüggő tapasztalatok bármilyen rendszerét érthetjük, melyről koherens tudással rendelkezünk. A nyelvben ezeket a fogalmi metaforákat metaforikus nyelvi kifejezések jelenítik meg, melyek a forrástartomány terminológiájából kerülnek ki.

A céltartomány olyan absztrakt fogalomkör, melyet a forrástartomány konkrétabb fogalmainak segítségével fogalmazunk meg (pl. AZ ÉLET ÚTVONAL). A két fogalmi tartomány között megfelelések szisztematikus rendszere működik, a forrástartomány bizonyos elemei felelnek meg a céltartomány bizonyos elemeinek, ezeket nevezzük leképezéseknek. A forrástartomány általában a céltartomány bizonyos aspektusára

fókuszál, ennek az aspektusnak a metaforikus kiemelésében működik közre, a céltartomány más aspektusai rejtve maradnak. Ugyanazt a céltartományt több különböző forrástartomány segítségével is konceptualizálhatjuk, és ugyanaz a forrástartomány több, egymástól független céltartományhoz is hozzárendelhető, így létrejön egy bizonyos hatókör, azoknak a céltartományoknak az összessége, melyeket az adott forrástartomány segítségével jellemezhetünk (Kövecses 2005: 116). Minden forrástartományhoz hozzátartozik egy olyan jelentésfókusz, fő jelentés, mely konvencionálisan rögzült (pl. TŰZ – HŐ). A fogalmi metaforák nem minden esetben a forrástartományokról való strukturált tudásunkon alapulnak, hanem néha bizonyos képi sémákon.

2.4.2. Metaforáink létrejöttének alapja: a motiváció

A hagyományos metaforafelfogással szemben a kognitív megközelítés nem a hasonlóságot, hanem a motivációt tekinti a metaforaképzés alapjának. Grady (1999): a metaforák alapja lehet összefüggés (tapasztalat vagy eredet), hasonlóság, illetve alapulhatnak AZ ÁLTALÁNOS SPECIFIKUS fogalmi metaforán.

Elsődleges metaforáink fizikai tapasztalataink közötti összefüggéseken alapulnak, pl. A TÖBB FELFELÉ IRÁNYULTSÁG (pl. vizet öntünk egy tartályba). Ezen kívül szerepet játszhat még a szerkezeti összefüggés, a biológiai vagy kulturális eredet. Léteznek egyszerű, valamint az ezek alapján létrejött komplex metaforák.

2.4.3. Metaforatípusok

A *strukturális metaforák* esetében a forrástartományról széleskörű, rendszerezett ismereteink vannak, ami hozzáférést biztosít a céltartományhoz. Az *ontológiai metaforák* forrástartományai általánosabb kategóriák, melyekbe az elvont céltartományokat besorolják: pl. anyagok, formák. Az *orientációs (irányultsági) metaforák* az alapvető térbeli irányokon alapszanak, a célfogalmak közti térbeli koherenciát biztosítják.

2.4.4. Metaforarendszerek

Lakoff és Turner (1989) két alapvető rendszer létezését mutatták ki, ezek képezik strukturális fogalmi metaforáink alapját: A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA és az ESEMÉNYSTRUKTÚRA. Az előbbi a tárgyak, entitások konceptualizációjának kiindulópontja, a másik pedig az események, állapotok, történetek fogalmi leképezésének alapja.

Ennek a metaforarendszernek egyik alcsoportja az a halmaz, mely empirikus kutatásom alapját képezi, az ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK fogalmi tartománya, az emberek szintje feletti absztrakt szerveződések szintje. Ilyenek pl. a politikai rendszerek, a társadalom, a gazdaság stb. Ezeknek a céltartományoknak legfőbb tulajdonságai a funkciójuk, a stabilitásuk, a fejlődésük és a rendszer állapota. Leginkább négy fő forrástartomány segítségével konceptualizálhatjuk: GÉPEZET, ÉPÜLET, NÖVÉNY, EMBERI TEST (Kövecses 2005: 135).

2.4.5. Metafora a kultúrában: univerzalitás és variáció

Lakoff és Johnson (1980) a metaforák univerzalitását hangsúlyozta, későbbi kutatások azonban számos kulturális különbséget mutattak ki a fogalmi metaforák jelenlétét illetően (Kövecses és Benczes 2010: 95). Egy általános szinten univerzális fogalmi metaforának tehát specifikusabb szinten kultúrafüggő variációi lehetnek (Kövecses 2007: 68). A kultúrák közötti különbségek oka egyrészt a tágabb kulturális kontextus (az adott kultúra uralkodó elvei és kulcsfogalmai), másrészt pedig a helyi természeti és fizikai környezet lehet (Kövecses 2005: 190; Kövecses 2007: 231).

A metaforikus fogalmi rendszer egész gondolkodásunkat, világról alkotott képünket befolyásolja, ezért az emberi megismerés nyelven kívüli területein is megnyilvánul, pl. vizuális műalkotásokban, reklámokban, szimbólumokban, mítoszokban (Kövecses 2005: 71). De befolyást gyakorol erkölcsről, családról stb. való gondolkodásunkra, társadalmi szokásainkra, ünnepeinkre, rituáléinkra is. Metaforáink tehát kultúránk inherens részei (Kövecses 2007: 2).

2.4.6. A politika és a politikai sajtó metaforái

A politikai diskurzus és a politikától való gondolkodás nagyon erősen metaforizált mind nyelvileg, mind nyelven kívüli vonatkozásaiban. A politika céltartománya gyakran konceptualizálódik a HÁBORÚ, ÜZLET, CSALÁD, VERSENY forrástartományok segítségével, a társadalom is lehet család vagy éppen emberi lény. A politikával foglalkozó média úgyszintén gyakran él az ezekre a fogalmi metaforákra épülő kifejezésekkel.

2.5. Metafora a fordításban

A fordítástudomány a kognitív tudományokhoz hasonlóan szintén fiatal diszciplína, sokáig küzdött az öndefiníció problémáival és saját elhelyezkedésének meghatározásával a tudományágak között (ld. Holmes 1988). Alkalmazott nyelvészeti jellegét elsősorban az adja, hogy konkrét szövegeket és azok aktuális nyelvi megvalósulását vizsgálja, az adott szövegegyeségek mindig adott kontextusban és kulturális háttérrel jelennek meg, nem pedig egy olyan statikus rendszerben, ahogyan azt a kezdeti nyelvészeti alapokon elképzelték.

A metafora fordítási kérdéskörével kezdetben nemigen foglalkozott a nyelvészeti fordításelmélet. A régebbi, fordításokat kutató tanulmányok ugyanis jellemzően műfordítások analizisével foglalkoztak, így a metafora vizsgálata is az irodalmi műelemzés keretei között mozgott. A nyelvészeti fordítástudomány megjelenésével azonban a műfordítások vizsgálata fokozatosan háttérbe szorult, egyfajta „deviáns nyelvhasználatként” értelmezve azt, amivel a tudományos megközelítés, így a nyelvészeti fordítástudomány sem mindig tud mit kezdeni (Snell-Hornby 1995: 28), mivel nemigen illett bele a formális nyelvészeti kategóriákkal dolgozó új tudományág fogalmi keretei közé.

2.5.1. A klasszikus fordítástudomány fő kérdései a metaforafordítás szemszögéből

A fordítástudomány egyik legfontosabb központi kérdése kezdetben az ekvivalencia kutatása volt, mely a metaforafordítás szempontjából is érdekes és végiggondolásra érdemes probléma. Az ekvivalenciaelméletek azt próbálták megragadni, mi az az invariáns elem, melynek a fordítás során át kell kerülnie a forrásnyelvi szövegből a célnyelvibe, ezek az elméletek tehát normatív alapokon nyugszanak. A deskriptív szemlélet előtérbe kerülésével az abszolút ekvivalencia fogalmáról is ki lehetett már mondani, hogy gyakorlatilag nem létezik, ehelyett különböző ekvivalenciátípusok működhetnek a szövegek között. Az ekvivalencia fogalma így illúziónak tűnik a későbbi irányvonalak felől nézve. Miután sorozatos revíziókon ment keresztül az elmúlt évtizedekben, a 80-as évektől kezdve a leíró elméletekben szinte teljesen kikerült a vizsgálatok fókuszából, mivel az újabb paradigmák más szemszögből közelítik meg a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg összefüggéseit.

A fordítás kutatásának másik nagy problémaköre a fordítás folyamatának modellálása.

2.5.2. A célnyelvi szöveg és kultúra előtérbe kerülése

A 80-as évektől egyre jellemzőbb lett az a kutatói attitűd, mely a fordítást nem elsősorban nyelvi, hanem komplexebb, kulturális transzferként tartja számon (Vermeer 1978). Elvont nyelvi rendszer helyett a konkrét megvalósulás, nyelvi tevékenység került a vizsgálatok középpontjába. A fordítás megközelítése ezzel elmozdult a folyamatorientációtól az eredményorientált megközelítés felé, mely a célnyelvi szöveggel mint produktummal és annak recepciójával foglalkozik. A normafogalom ebben az értelemben már nem preskriptív, hanem egyfajta játékszabályként funkcionál (ld. Chesterman 1993).

A fordítástudomány ezzel a pragmatikai fordulattal a nyelvtudomány egyik alágából egy kulturálisan meghatározott interdiszciplináris területté kezdett válni. Fordítási egységként egyre inkább a szöveg egészét azonosítják, annak kulturális és szituációs kontextusában, azaz a két szövegnek saját kulturális környezetében kell ugyanolyan szerepet betöltenie.

Politikai szövegek fordításáról szóló munkájában Schäffner szintén azt hangsúlyozza, hogy a fordítás elsősorban kultúráközi kommunikáció (1997: 120), a szöveg a fordítás során más közegbe kerül, egy másik nyelvi közösségbe, valamint időben és térben is eltávolodik az eredetitől.

2.5.3. Politikai szövegek fordítási kérdései

A sajtóműfajok alapvetően történetelbeszélésen alapulnak (Károly 2007: 161), emellett azonban erős ideológiaközvetítő és -formáló jellegük is van, mellyel az olvasót a szövegen keresztül befolyásolhatják, manipulálhatják.

Egyik ilyen szempont az eredeti funkció betöltésének problémája a célnyelvi közegben, mely saját kutatásom szempontjából abban a kérdésben konkretizálódik, hogy vajon célja-e a Le Monde Diplomatique magyar fordításának, hogy ugyanazt a hatást érje el a célnyelvi olvasókban, mint az eredeti cikkek a francia befogadókban, vagyis hogy ebben a műfajban mennyire tudatosítható a szöveg fordításjellege, ami fokozhatja a distancia mértékét az olvasóban.

A fordítás során az információtartalom átadása mellett a szöveg műfaji identitásának megőrzése az egyik fő feladat (Károly 2007: 173).

2.5.4. A kontextus kérdése a fordítás szemszögéből

A kontextus fogalma a pragmatikában módosult a hagyományos szövegkontextusi jelentéshez képest (Tátrai 2004). Eszerint egy adott nyelvi jelenséget a nyelvi tevékenységből, nem pedig a rendszerből kiindulva is megközelíthetünk. A szituációs kontextus ismerete egyrészt a személyközi viszonyokra, másrészt a térbeli és időbeli viszonyokra vonatkozó ismereteket foglalja magában. Mind a megnyilatkozó, mind a befogadó felléphet közvetítőként is, bizonyos diskurzusokkal kapcsolatban pedig számolnunk kell a résztvevői szerepek egymásba ágyazódásával. Ilyen résztvevői szerep lehet a fordítóé is, aki a befogadói, közvetítői és megnyilatkozó szerepet egyszerre gyakorolja. A fentiek alapján tehát a fordítási szöveget egy dinamikusan változó kulturális kontextus funkcionális elemeként foghatjuk fel (Károly 2007: 252).

2.5.5. Deskriptív kutatások a metafora fordításával kapcsolatban

2.5.5.1. Snell-Hornby integrált megközelítése

A fordítást mint kultúrák közti közvetítést közelíti meg: a kognitív kutatásokhoz hasonlóan azt hangsúlyozza, hogy nincs „nyelven kívüli valóság”, a nyelv a kultúra szerves része, vagyis olyan tudás, mely az alapvető emberi viselkedéssel, megismerő tevékenységgel függ össze, és kulturális normák szabályozzák (Snell-Hornby 1995: 32). A metafora fordítását Snell-Hornby is a fordítástudomány elhanyagolt területeként tartja számon. Tanulmánya megírásáig csak elvétve érintették ezt a kérdést a kutatások.

Különböző kultúrák eltérő szimbólumokat hoznak létre, kognitív fogalmakkal élve különböző módokon konceptualizálják a valóságot. A metafora jelentése így általában kultúrspecifikus. Az eddigi, hagyományos metaforatipológia tehát elavult: a „halott metafora” és eredeti metafora” dichotómiája is értelmét veszítette. Az egyes metaforák elhalványulása egy olyan folyamat, melynek során egyre kevésbé feltűnő a metaforajellegük, tehát skaláris jelenség, felismerése a befogadó egyéni tulajdonságaitól (pl. műveltség) függhet.

2.5.5.2. Gyakorlati fordítási kérdések: Toury és Newmark

Toury (2010) metaforát jó példának látja arra, hogy rajta keresztül mutassa be a különböző megközelítések alkalmazhatóságát a fordításkutatásban. A metafora fordíthatóságának problematikája addig szinte csak a forrásnyelvi megközelítésben volt jelen a szakirodalomban: főleg azt vizsgálták, mennyire megy át a forrásnyelvi metafora jelentése, összetevői és „metaforicitása” a célnyelvbe. A példák izoláltak voltak, nem pedig valamilyen általános következtetésre alkalmas, rendszerbe foglalt tudományos igényű vizsgálat, ezenkívül a hangsúly az értékítéletre, a „jó” fordítás keresésére irányult. Toury szerint a fordítás szövegének a célnyelvi kontextusban kell funkcionálnia, a célnyelvi műfaji-stilisztikai normáknak megfelelnie, valamint a célnyelvi szöveg olvasóinak kell szöveggént elfogadniuk.

Newmark gyakorlati szempontú fordítástudományi munkáiban abból indul ki, hogy a metaforafordítás a fordítás legnagyobb problémái közé tartozik (Newmark 1988: 9), valamint ő is a metaforák kulturális meghatározottságát hangsúlyozza. A metaforának egyszerre tulajdonít kognitív és esztétikai szerepet, melyek egy jó metafora esetében egyszerre működnek. Alapvetően három művelet köré csoportosítja a fordítói stratégiákat a metafora fordításával kapcsolatban: ugyanannak a kifejezésnek a célnyelvi visszaadásával, egy másik, hasonló jelentésű metaforikus kifejezéssel (vagy akár hasonlattal) és a szó szerinti jelentés behelyettesítésével.

2.5.5.3. A metaforafordítás kognitív megközelítése: Tabakowska és Schäffner

Elżbieta Tabakowska munkája (1993) az egyik legfontosabb példája a kognitív szempontok érvényesítésének a fordításkutatásban. Irodalmi fordítások metaforáinak elemzéséhez használja fel azokat az eredményeket, melyeket a megértésközpontú nyelvtudomány az utóbbi évtizedekben elért. A metaforák fordíthatósága szerinte természetüknél fogva relatív, a fordító választása és a célnyelvi adekvátság attól a szerkezettől és funkciótól függ, melyet az adott szövegben betölt (Tabakowska 1993:70).

Schäffner szerint a konkrét fordítások (és esetleges hatásaik) tanulmányozása során a fordítástudomány hozzájárulhat a fogalmi metaforák kulturális aspektusainak megértéséhez (Schäffner 2004: 1264).

3. Kutatásmódszertan

Kutatásom célja az, hogy fordításelméleti szempontokat érvényesítsek, miközben két nyelv metaforáit vetem össze kognitív szempontból. Elemzésemben a következő pontok lesznek irányadók (Klaudy 2006: 23):

1. konkrét szövegeket vetek egybe, melyek közül a magyar nyelvű a francia nyelvű alapján íródott fordítás, tehát függőségi viszonyban állnak egymással;
2. nem a kifejezések rendszerbeli viselkedésével, hanem a metafora mint fordítási probléma realizációival foglalkozom;
3. konkrét, szövegbeli megvalósulásokra, szöveghez és kontextushoz kötött ekvivalencia-viszonyokra világítok rá;
4. igyekszem kimutatni a főbb fordítói tendenciákat kvalitatív jelleggel, azaz megfigyeléseimet leírva, elemmezve és a tendenciák megértését szem előtt tartva, ebből hipotéziseket alkotva vagy kezdeti, elméleti hipotéziseimet megerősítve vagy akár megcáfolva.

Elemzésem kvalitatív, deskriptív, célom bizonyos tendenciák feltárása és megértése, megfigyelésem tehát felfedezés-orientált és holisztikus megközelítésű, nem nélkülöz bizonyos szubjektív nézőpontot és önreflexiót sem, mely főleg a metaforák észlelésében, a példák kiválasztásában, szelekciójában és elemzésében tükröződött, hiszen a szövegek befogadójaként végeztem azt, tehát egyéni kognitív kontextusban.

3.1. A kutatás céljai, hipotézisei és a kapcsolódó kutatási kérdések

Kutatásomat az a globális cél vezette, hogy a konkrét szövegekből általános következtetéseket tudjak levonni a metaforafordítás folyamatáról. Ezt a célt részletesen megvizsgálva a következő elemekre lehet bontani:

- a) A metaforafordítás folyamatának kognitív szempontú megértése;
- b) A kognitív metaforaelmélet helyének és hasznának megjelölése a fordításkutatásban, a két terület szakirodalmának feldolgozása a metaforafordítás szemszögéből;
- c) A metaforafordítás mint kulturális transzfer vizsgálata;
- d) A politika fogalmi keretének vizsgálata fordítási szempontból: univerzális és kultúrafüggő aspektusok feltérképezése;
- e) A fordítás tényének mint kontextusnak a vizsgálata a metaforák alternatív konceptualizációjának viszonylatában;
- f) A metaforafordítás főbb fordítói stratégiáinak, átváltási műveleteinek vizsgálata; az explicitációs hipotézis érvényességének megfigyelése a metaforafordításban.

Ezek a célok a következő kutatási hipotéziseket és a hozzájuk kapcsolódó kérdéseket implikálják vizsgálatom során:

1. Fogalmi metaforáink egy része univerzális, mivel általános fizikai tapasztalatainkra épül, más részük viszont kulturálisan meghatározott, így kidolgozottságukat, elterjedtségüket stb. tekintve eltérőek lehetnek, valamint a rájuk épülő metaforikus kifejezések is ennek megfelelően variálódhatnak. Hogyan befolyásolják a forrásnyelvi fogalmi metaforák célszövegbeli működtetését a forrásnyelvi és a célnyelvi kulturális kontextus közötti különbségek? A forrásnyelvi metaforikus kifejezések mindegyike figuratív módon kerül át a célnyelvbe, vagy helyettesítheti szó szerinti jelentés is?

2. A fordítás csakúgy, mint egyéb kognitív tevékenységek, a megértés, értelmezés, kategorizáció, interpretáció folyamatára épül. A két szöveg közötti összekötő kapocs a fordító személye, akinek kognitív tevékenysége nyomán jön létre az egyik értelmezéséből a másik (Klaudy 2006: 41). Eközben a két nyelv

esetlegesen eltérő fogalmi struktúráit egyszerre kell működtetnie egy olyan szövegben, melyet nem ő hozott létre eredetileg. A fordítás során létrejövő eltérések így adódhatnak a fordítói tevékenység tényéből (explicitáció stb.) is. Tekinthető-e a fordítási folyamat olyan sajátos szituációs kontextusnak, mely befolyásolja a metaforák konceptualizációját?

3. A politika fogalmi rendszere ugyanúgy metaforikusan konstituált, mint kultúránk egyéb szegmensei. Bizonyos fogalmi metaforák univerzálisnak mondhatók, mások viszont pragmatikai és kulturális szempontok alapján specifikusan konceptualizálják a politikai történeteket, ezért bizonyos jellemző forrástartományok dominánsabbak lehetnek egy adott szerző vagy politikai csoport nézeteit tükröző szövegben. A fogalmi metaforák egyazon kulturális közegen belül is lehetnek az alternatív konceptualizáció eszközei, de egy adott szöveg más nyelvre, más kulturális kontextusba való átvitelekor is megfigyelhetők konceptualizációs különbségek. A politikai szövegek szerzőinek és fordítóinak metaforahasználata – akár akaratlanul is, de a legtöbb esetben szándékosan – jelentősen befolyásolja az olvasók véleményét és az adott politikai szituáció interpretációját. Van-e sajátos, tudatos vagy automatikus stratégiája a politikai publicisztika metaforái fordításának?

4. A kognitív nyelvészeti kutatások általában nem fordításokon, hanem párhuzamos korpuszokon vizsgálták a metaforikus kifejezések variációit különböző nyelvi közegekben. A fordításkutatásban pedig a metafora vizsgálata csak az utóbbi időben vált releváns kérdéssé. Hogyan illeszthetők be a kognitív metaforaelmélet módszerei a fordításkutatásba? Milyen eredményeket hozhat a két elméleti szempont együttes működtetése?

3.2. A korpusz bemutatása

A Le Monde című francia napilap havonta megjelenő melléklete, a Le Monde Diplomatique évek óta rendelkezik magyar fordítással, mely 2009 októbere óta digitálisan is elérhető. Innen merítettem tematikus szűkítéssel (ld. az elemzés menetét) azt a 12 cikket és fordításaikat, melyeknek metaforakészlete (124 szöveghely és ezekben összesen 161 metaforikus kifejezés) kutatásom tárgyát képezik.

A cikkek legtöbbször francia belpolitikai kérdésekkel, az Európai Unió problémáival és az európai gazdasági élet folyamataival foglalkozik. Egy-egy írás szól az orosz–ukrán kapcsolatokról, az egyiptomi változásokról és Kínáról.

3.3. Az empirikus kutatás menete, módszerei

A metaforák tudatos azonosítására hozta létre a kognitív nyelvészekből álló Pragglejaz-csoport a Metaphor Identification Procedure elnevezésű azonosítási eljárást, mely a kutatók segítségére lehet az empirikus vizsgálatokban (Pragglejaz group 2007).

Az eljárás lépései a következők (Pragglejaz Group 2007: 3):

1. A teljes szöveg figyelmes elolvasása, hogy általános képet kapjunk annak jelentéséről;
2. Meghatározzuk a szöveg lexikai egységeit;
  - a) Minden lexikai egységnek meghatározzuk a kontextuális jelentését;
  - b) Megnézzük, hogy az adott egységnek más szövegek környezetben létezhet-e ennél alapvetőbb jelentése (konkrétabb, fizikaibb, testesültebb, esetleg pontosabb vagy történetileg régebbi – még akkor is, ha nem ez a leggyakoribb jelentése);

c) Ha létezik ilyen jelentés, akkor megnézzük a két jelentés viszonyát, hogyan következik az alapjelentésből a vizsgált kontextuális jelentés, meg lehet-e annak segítségével érteni;

3. Ha igen, a vizsgált lexikai egységet metaforikusnak lehet minősíteni.

A kognitív szempontú elemzés során Kövecses (2007) taxonómiáját vettem alapul. Kövecses közös fogalmi metaforáink különböző nyelvekben történő nyelvi megvalósulásait kutatta, elsősorban az alábbi kérdésekre keresve a választ (Kövecses 2007: 131):

- az egyes nyelvekben milyen fogalmi metaforák segítségével fejeződik ki egy adott figuratív jelentés;
- lehet-e absztrakt jelentést szó szerint kifejezni;
- ugyanannak a fogalmi metaforának milyen különböző nyelvi kifejezései lehetnek;
- milyen szerepet játszik a kulturális kontextus ezeknek a metaforáknak a nyelvi kifejeződéseiben.

A szövegek közti átváltási műveletek egybevetéséhez a Klaudy (2007) által meghatározott kategóriákat követtem:

- grammatikai (általában kötelező és automatikus);
- lexikai: szűkítés, bővítés, összevonás, felbontás, kihagyás, betoldás, áthelyezés, felcserélés,

antonim fordítás, teljes átalakítás, kompenzálás.

Emellett a fordítók követnek olyan általános fordítási elveket, melyek nyelvpártól függetlenül jellemzik a fordítói tevékenységet (Klaudy 2007: 32), ezek szem előtt tartása is befolyásolhatja a fordítói döntéseket. Ilyen a célnyelvi és a fordítási normák követési elve vagy az explicitáció elve: ha a fordító több megoldás közül választhat, általában igyekszik a kifejtettebb megoldást választani (Blum-Kulka 1986). Az explicitáció során tehát a forrásnyelvben implicit elemek explicitté válnak vagy már meglévő elemek hangsúlyosabbá válnak. Ezekből az általános elvekből alakulnak ki azok a fordítói stratégiák, melyeket a fordítók tudatosan követnek munkájuk során.

4. Empirikus kutatás: metaforák a politikai publicisztika fordításában

Viszonylag nagy mennyiségű adatot néztem át, kutatásom a 3. fejezetben leírtak alapján mégsem minősül kvantitatívnak, példáim inkább a metaforafordítás megértését, nem pedig általános statisztikai következtetések levonását szolgálták. A példákat a fogalmi metafora típusa, ezen belül pedig az adott fogalmi tartományok szerint csoportosítottam. Szűrési feltételem volt még ezen kívül a cikkek tematikája: az államszervezet, politikai és gazdasági élet fogalmi konceptualizációjára szűkítettem a vizsgálódásomat.

Az egyes példák elemzése a francia forrásnyelvi szöveghellyel kezdődik, zárójelben a példa száma, kurziválva a metaforikus kifejezések. Ezután következik zárójelben az általam készített nyersfordítás, mely szándékosan nem törekszik stilisztikai és szövegszintű ekvivalenciára, hanem a lexikai elemeket próbálja meg szó szerint átadni, különös tekintettel a metaforikus kifejezésre. Utána pedig a megjelent célnyelvi szöveg található, szintén félkövérrel kiemelve az adott metaforikus kifejezés magyar megfelelőjét vagy azt a megoldást, melyet a fordító ahelyett alkalmazott.

4.1. Orientációs metaforák

Az orientációs metaforák a céltartomány felé igen csekély fogalmi struktúrát képeznek le, funkciójuk inkább az, hogy koherens rendszerbe foglalják a célfogalmak csoportjait (Kövecses 2010: 40), legtöbbjük az alapvető térbeli irányokon alapul.

4.2. Ontológiai metaforák

Az ontológiai metaforák fő funkciója az, hogy általános struktúrát, „megfogható” képet adjanak elvont fogalmakról, állapotokról, tevékenységekről stb. (Kövecses 2010: 38). Sokkal könnyebb elképzelnünk absztrakt dolgokat, ha fizikai entitásokként tudunk róluk gondolkodni és beszélni. A következő alkategóriák alapján elemeztem: TARTÁLY, AZ ELVONT FOGALMAK TÁRGYAK, AZ ELVONT FOGALMAK ÉLŐLÉNYEK, AZ ÁLLAPOTOK ANYAGOK.

4.3. Strukturális metaforák

A strukturális fogalmi metaforák megalkotása során a forrástartományról meglévő nagy mennyiségű, strukturált tudásunkat hasznosítjuk az elvont céltartomány konceptualizációjához. Az elemzés alapjául szolgáló metaforarendszerek: az ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZEREK (forrástartományok: EMBERI TEST, ÉPÜLET, NÖVÉNY, GÉPEZET); az ESEMÉNYSTRUKTÚRA (A VÁLTOZÁS MOZGÁS, A MÓDSZEREK/FOLYAMATOK ÚTVONALAK, A FEJLŐDÉS ELŐRE IRÁNYULÓ MOZGÁS/NÖVEKEDÉS, AZ ESEMÉNYEK CSELEKVÉSEK/TERMÉSZETI JELENSÉGEK, A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK); a POLITIKA céltartománya (A POLITIKA HÁBORÚ – Lakoff (1996), A POLITIKA JÁTÉK, A POLITIKA VERSENY/SPORT), valamint néhány speciális, különleges esetet is említésre méltónak találtam.

5. A kutatás eredményei

Az összefoglaló táblázatokat alapvetően a már ismertetett taxonómia (Kövecses 2007) alapján hoztam létre, kiegészítve a Klaudy (2007) által definiált átváltási műveletek hozzárendelésével.

A táblázatokban a négy vizsgálati szempont szerint gyűjtöttem ki az adatokat: a fogalmi metafora egyezése, a szó szerinti jelentés egyezése, a figuratív jelentés egyezése (+ jellel jelöltem, ha nem történt változás, tehát a két szöveg egyezik az adott szempontból, - jelet raktam, ha módosulás történt), valamint meghatároztam az adott kifejezés fordítása során alkalmazott fordítási műveletet is.

5.1. Táblázatok, adatelemzés

5.2. Következtetések levonása, kutatási kérdések megválaszolása

A kutatás egészét nézve az eredmények a következőképp alakulnak:

- változatlan átvétel: 59
- azonos fogalmi metafora: 50
- eltérő fogalmi metafora: 45
- eltérő fogalmi metafora és figuratív jelentés: 7

A metaforák konvencionalizáltságát tekintve megfigyelhető volt az a tendencia, hogy az univerzális, általános, erősen konvencionalizált kifejezések a legtöbb esetben változatlan formában, vagy csak csekély változtatásokkal kerültek át a célnyelvbe, mivel a legtöbb esetben valószínűleg nem is tudatosult a fordítóban (és a cikk olvasóiban sem), hogy metaforikus kifejezés segítségével értelmezi az adott szöveget.

A skála másik végén elhelyezkedő egyedi, újszerű metaforák érdekes módon szintén nagy arányban kerültek át változatlanul a magyar változatba – hacsak nem voltak nagyon idegenek a célnyelvi kontextustól. A megőrzés magyarázata éppen az lehet, hogy ebben az esetben nagyon feltűnő a metafora-jelleg, és a forrásnyelvi szöveg iránti tisztelet vagy egyszerűen a kifejezés ötletessége miatt a fordító tudatosan megtartja. A konvencionalizáltság két végpontján elhelyezkedő metaforák esetében tehát gyakori volt a változatlan átvétel, ennek oka azonban épp ellentétes volt a két kategóriában: a tudatosság vagy teljesen hiányzott, vagy pedig nagyon is fókuszban volt.

A legtöbb módosítás tehát a két végpont között történik, azoknak a metaforáknak az esetében, melyek nem univerzálisak, de nem is szokatlanok, leginkább azonban kulturálisan meghatározottak. Ez egybevág Newmark megfigyeléseivel is (1988). A változtatás oka pedig vagy kulturális, vagy műfaji-stilisztikai, vagy pedig magából a fordítási szituációból eredt.

Kutatásom eredményei alapján tehát előzetes kérdéseimre a következő válaszokat tudom adni:

1. *Hogyan befolyásolják a forrásnyelvi fogalmi metaforák célszövegbeli működtetését a forrásnyelvi és a célnyelvi kulturális kontextus közötti különbségek? A forrásnyelvi metaforikus kifejezések mindegyike figuratív módon kerül át a célnyelvbe is, vagy helyettesítheti szó szerinti jelentés is?*

A kulturális kontextusnak egyértelmű hatása van a metaforák fordításának menetére. A francia és magyar példák vizsgálata azt mutatta ki ebben a korpuszban, hogy legtöbb esetben az adott fogalmi metafora mindkét kulturális környezetben ismert és konvencionalizált, hiszen, bár a két nyelv távol áll egymástól, a két ország kultúrája az államszervezet felépítését és működését tekintve lényegében ugyanahhoz az európai kulturális hagyományhoz tartozik.

Azokban az esetekben, ahol eltérés mutatkozott, ennek oka legtöbbször az eltérő földrajzi-fizikai környezetből adódott. Ilyen esetekben történt meg a kilépés az adott fogalmi metaforából, legalábbis vissza egy általánosabb szintre.

Azonban még ha az adott fogalmi metaforát módosítani is kellett, olyan esettel nem találkoztam, melyben egy metaforikus kifejezést szó szerinti helyettesítette volna. Ha első ránézésre úgy is tűnt, hogy ilyen esetről van szó, a tüzetesebb vizsgálat során minden esetben bebizonyosodott, hogy csak egy sokkal általánosabb, generikusabb szintű fogalmi metaforáról van szó, melynek azonosítása már nem annyira tudatos. Így beigazolódott az a feltevés, hogy konkrét szövegek fordítására is érvényes a figuratív jelentés kizárólag figuratív jelentéssel való helyettesítése (ld. Kövecses 2007).

2. *Tekinthető-e a fordítási folyamat ténye olyan sajátos szituációs kontextusnak, mely befolyásolja a metaforák konceptualizációját?*

Sok esetben bebizonyosodott, hogy a fordítási tevékenység ténye egyértelműen befolyásolta az adott metaforikus kifejezés változásait a célnyelvben. Megfigyelhető volt az a tendencia, hogy bár kulturálisan megegyezett a két nyelv fogalmi kerete, a fordító némely esetben mégis felcserélte az egyes elemeket egy fogalmi tartományon belül, és egy másikkal helyettesítette az eredetit. Ez a leggyakrabban a célnyelvi műfaji vagy stilisztikai normákkal volt magyarázható.

Egyértelműen kimutatható volt az explicitációs törekvés is, sok kifejezés konkretizálódott a fordítás során, mely a forrásnyelvben még általánosabb fogalmi szinten állt.

3. *Van-e sajátos, tudatos vagy automatikus stratégiája a politikai publicisztika metaforái fordításának?*

A már említett általános fordítói normák betartására való törekvés mellett bizonyos fogalmi metaforák során megfigyelhető volt a generalizáló törekvés is, mely arra utal, hogy a fordító nagyobb távolságot tart a cikk témájával, mint a forrásnyelvi szöveg szerzője. Ez véleményem szerint nem jelent tudatos stratégiát, hanem inkább egy általános fordítói attitűd érvényesítését.

5. *Hogyan illeszthetők be a kognitív metaforaelmélet módszerei a fordításkutatásba?*

A két taxonómia egyidejű használata mutatott olyan korrelációkat, melyek relevánsnak mutatkoztak az elemzésben, ezért úgy vélem, a kognitív metaforaelmélet elméleti alapvetései és gyakorlati módszerei sikeresen hasznosíthatók a metaforák fordításának kutatásában.

6. **Összefoglalás**

6.1. **A kutatás relevanciája**

Kutatásom elméleti és empirikus részét egyaránt végignézve úgy látom, hogy összességében sikerült megvalósítanom azokat a célokat, melyeket munkám középpontjába állítottam:

a) A metafora fordításának folyamatát kognitív szemszögből nézve vizsgáltam, feltárva szerepüket az emberi megismerő tevékenységben és ezáltal új perspektívába állítva a fordítás szempontjából. Ez a megközelítés ugyanis rávilágít arra, hogy a fordító nem csupán nyelvi transzfert hajt végre, hanem a két nyelv fogalmi rendszerén keresztül kulturális és kognitív modellek egészét működteti és felelteti meg egymásnak a saját kognitív tevékenységének közepette. A metaforák fordításának kognitív szempontú megértése ezáltal segítheti a fordításkutatást a fordítási tevékenység egészének jobb megértésében.

b) A két tudományterület fő munkáinak feldolgozása által sikerült olyan elméleti bázist biztosítanom, mely hasznomra volt az empirikus kutatásomban, így további vizsgálatok során is felhasználható kiindulási alapként.

c) A metafora mint kulturális transzfer szerepe egyértelműen bebizonyosodott a vizsgálat során, hiszen sok esetben a módosítások iránya és mértéke korrelációt mutatott a két kultúra közös vagy eltérő világképével, kognitív modelljeivel. Az azonosságok és különbségek kimutathatóan összefüggtek a francia és a magyar kultúra elemeinek viszonyaival.

d) Ezt a megfigyelést szűkítve a politika fogalmi keretére szintén beigazolódott, hogy az ehhez a tartományhoz tartozó fogalmi metaforák nagy részben azonosak vagy kompatibilisek a két kultúrában, hiszen bár geopolitikai és történelmi háttereink különböznek, a jelen politikai berendezkedését és gazdasági rendszerét tekintve azonos kultúrkörben mozog a francia és a magyar politikai diskurzus.

e) Egyik legfőbb szempontom, dolgozatom címadó problémája a fordítás kontextuális szerepének vizsgálata volt. Szintén bizonyítottnak látom, hogy sok esetben a módosítások okát nem lehetett sem nyelvi, sem kulturális különbségekben megtalálni, a metaforikus kifejezések alternatív konceptualizációjának oka egyedül a fordítási szituációs kontextus volt, így érvényesülnek benne általános fordítási tendenciák, mint pl. az explicitációra való törekvés.

f) A szövegek részletes elemzése során jól alkalmazhatónak találtam a Kövecses (2007) és Klaudy (2007) által felvázolt taxonómiát, így azt további vizsgálatok céljából is használhatónak vélem. Alkalmazása során számszerűsíthetővé és értelmezhetővé váltak olyan szempontok, melyek alapvetően nehezen megfoghatók és sok esetben szubjektívek is.

Kutatásom további hasznát abban látom, hogy létrehoztam egy olyan francia–magyar szövegbázist, mely alapként szolgálhat ennek a nyelvpárnak a további vizsgálatához. Francia–magyar viszonylatban ugyanis meglehetősen kevés az eddigi empirikus kutatások száma.

Eredményeim hasznosak lehetnek a fordítóképzés során is, hiszen a minden szövegben jelen lévő fogalmi metaforák tudatosítása és fordítási lehetőségeinek számbavétele megkönnyítheti a fordítói munkát, ráadásul a fordítói kognitív tevékenységre irányítva a figyelmet a folyamat egészét is más aspektusba helyezheti. A metaforák fordítási problémái így nemcsak stilisztikai szinten lesznek tárgyalhatók, hanem megvilágíthatóvá válik a szöveg konceptualizációjának egésze, tudatosabbá válhatnak az adekvát célnyelvi fordítás érdekében végzendő műveletek.

6.2. Kutatásom korlátai, további perspektívák

Munkám során jó néhány olyan kérdéssel találkoztam, melynek tárgyalása szétfeszítette volna disszertációm kereteit, így ezek kihagyására kényszerültem, azonban érdekes további útvonalatokat jelenthetnek a metaforafordítás kutatásában.

Vonzónak bizonyult az a kutatási irány, hogy egyes szövegek teljes metaforahálózatának feltérképezése által legyen feltárható az adott szöveg kognitív struktúrája.

Szintén lehetséges lenne nagyobb korpusz kvantitatív jellegű feldolgozása, hogy általánosabb fordítási tendenciákat is fel lehessen mérni, és a szubjektív válogatás okozta esetleges mérésbeli torzulásokat ki lehessen zárni.

A politikai metaforák befolyásoló-manipulációs hatásának vizsgálata a fordítás tükrében ugyancsak olyan irányvonal, mely hasznos lehet a metaforák működésének megértéséhez, különösen ha eredeti célnyelvű szövegekkel lehetne a kapott eredményeket összevetni.

A tézisekhez felhasznált szakirodalom:

- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 17–37.
- Chesterman, A. 1993. From 'Is' to 'Ought': Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target*. Vol. 5. No. 1. 1–21.
- Fónagy I. 1999. *A költői nyelvről*. Budapest: Corvina.
- Gibbs, R. W. 2003. Embodied experience and linguistic meaning. *Brain and Language* 84. 1–15.
- Gibbs, R. W. 2006. *Embodiment and Cognitive Science*. New York: Cambridge University Press.
- Grady, J. 1999. A typology of motivation for conceptual metaphor. In: Gibbs, R. W., Steen, G. *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Holmes, J. 1988. The Name and Nature of Translation Studies. In: van den Broeck, R. (ed.) *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 67–80.
- Károly, K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy, K. 2006. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. 2007. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Kövecses, Z. 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.

- Kövecses, Z. 2006. *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*. Oxford: University Press.
- Kövecses, Z. 2007. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: University Press.
- Kövecses, Z. 2010. *Metaphor. A Practical Introduction. Second Edition*. Oxford: University Press.
- Kövecses, Z., Benczes, R. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. 1996. *Moral politics: What conservatives know that liberals don't*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Turner, M. 1989. *More Than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Dtanford University Press
- Langacker, R. W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2. Descriptive Application*. Stanford: Dtanford University Press.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice-Hall International.
- Pragglejaz Group. 2007. MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol* Vol. 22. No. 1. 1–39. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Rosch, E., Mervis C.B. 1975. Family resemblances. In: *Cognitive Psychology 1975/7*.
- Schäffner, C. 1997. Strategies of translating political texts. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 119–143.
- Schäffner, C. 2004. Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics*. Vol. 36. No. 7. 1253–1269.
- Snell-Hornby, M. 1995. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam: John Benjamins.
- Tabakowska, E. 1993. *Cognitive Linguistics and Poetics of Translation*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Tátrai, Sz. 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr*. 128. évf. 479–494.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Vermeer, H. J. 1978. Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie. *Lebende Sprachen* 23 (1). 99–102.
- Whorf, B. L. 1956. *Language, Thought, and Reality*. In: Carroll, J. B. (ed.) *Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Wittgenstein, L. 1953. *Philosophical Investigations*. New York: Macmillan.

Forrásjegyzék

- Bonelli, L., Pelletier, W. De l'Etat-providence à l'Etat manager. *Le Monde Diplomatique*, décembre, 2009.
- Bonelli, L., Pelletier, W. Hogyan kell egyesével dobra verni a közszolgáltatásokat? Ford.: Balázs Gábor. *Le Monde Diplomatique*, 2009. december.
- Cassen, B. Dernier quadrille dans le ballet des «G». *Le Monde Diplomatique*, octobre, 2009.
- Cassen, B. Csak kerülgetik a neolib katyvaszt... Ford.: Sipos János. *Le Monde Diplomatique*, 2009. december.
- Cassen, B. Un «consensus de Berlin» imposé à l'Europe. *Le Monde Diplomatique*, décembre 2010.
- Cassen, B. A „berlini konszenzus” gúzsba köti Európát – Titokban felülvizsgálják a Lisszaboni Szerződést? Ford.: Makádi Balázs. *Le Monde Diplomatique*, décembre 2010.
- Garrigou, A. Le salaire de la politique. *Le Monde Diplomatique*, juin 2010.
- Garrigou, A. A politika bére. Ford.: Balázs Gábor. *Le Monde Diplomatique*, 2010. június.

- Goanec, M. Fantômes russes dans l’isoloir ukrainien. *Le Monde Diplomatique*, janvier 2010.
- Goanec, M. „Vigyzó szemetek Moszkvára vessétek...” Ford.: Sipos János. *Le Monde Diplomatique*, 2010. január.
- Gresh, A. Dans l’Egypte de Nasser surgit une «nouvelle classe»... *Le Monde Diplomatique*, juin 2010.
- Gresh, A. Nasser Egyiptomában „új osztály” született. Ford.: Mészáros Anna. *Le Monde Diplomatique*, 2010. június.
- Halimi, S. «Consensus de Pékin». *Le Monde Diplomatique*, février 2010.
- Halimi, S. A „pekingi modell”. Ford.: Farkas Lilla. *Le Monde Diplomatique*, 2010. február.
- Halimi, S. Défendre les prestations sociales contre l’équité. *Le Monde Diplomatique*, décembre 2010.
- Halimi, S. Az egyetemesség elve ellen. Ford.: Ferwagner Ákos. *Le Monde Diplomatique*, 2010. december.
- Lambert, R. L’Etat, la dignité... et la colère. *Le Monde Diplomatique*, avril 2010.
- Lambert, R. Az állam, a méltóság... és a düh. Ford.: Makádi Balázs. *Le Monde Diplomatique*, 2010. április.
- Lordon, F. L’urgence du contre-choc. *Le Monde Diplomatique*, mars 2010.
- Lordon, F. Sokk és ellensokk. Ford.: Balázs Gábor. *Le Monde Diplomatique*, 2010. április.
- Lordon, F. Et si on commençait la démondialisation financière ? *Le Monde Diplomatique*, mai 2010.
- Lordon, F. Az államadósság újraállamosításáról, avagy fordítsuk vissza a pénzügyi globalizációt! Ford.: Ferwagner Ákos. *Le Monde Diplomatique*, 2010. augusztus.
- Tournadre-Plancq, J. La faute aux Britanniques... *Le Monde Diplomatique*, décembre, 2009.
- Tournadre-Plancq, J. Az „új közmenedzsment” második élete Nagy-Britanniában. Ford.: Balázs Gábor. *Le Monde Diplomatique*, 2009. december.

A *Le Monde Diplomatique* online katalógusai:

franciául: <http://www.monde-diplomatique.fr/index/date>

magyarul: <http://www.magyardiplo.hu/archivum>

A disszertáció témájával kapcsolatos publikációk:

- Harsányi, I. 2008. Metaforarendszerek fordítása – sajtószövegek elemzése kognitív megközelítésből. *Fordítástudomány*. 10. évf. 1. szám. 42–60.
- Harsányi, I. 2010a. A metafora mint az alternatív konceptualizáció eszköze a fordításban. *Fordítástudomány*. 12. évf. 2. szám. 5–23.
- Harsányi, I. 2010b. A politikai ideológiák hatása a sajtónyelv metaforahasználatára. *Alkalmazott Nyelvtudomány*. 10. évf. 1–2. szám. 139–155.